

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BAĞLAMINDA ORTADOĞU'DA BÜYÜK GÜÇ POLİTİKALARINI AÇIKLAMAYA YÖNELİK BAZI KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Osman N. ÖZALP*

Özet

Ortadoğu, uluslararası ilişkiler alanında Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra da dünyanın en önemli kriz bölgesi olma özelliğini muhafaza etmektedir. Bu coğrafyanın önemli bir parçası olan Türkiye, son yıllardaki sosyo-ekonomik gelişmesine paralel olarak aktif bir şekilde Ortadoğu'da bölgesel güç profili göstermeye başlamıştır. Bu süreç içinde oldukça karmaşık yapıya sahip bölgesel dinamikleri kavramak ve başarılı politikalar üretmek, sosyal bilimler ve özellikle uluslararası ilişkiler alanındaki teorik yaklaşımlara hakimiyeti her zamankinden daha fazla zorunlu kılmaktadır. Uluslararası sistem artık günümüzde o kadar karmaşık hale gelmiştir ki, teorik bir yaklaşım olmadan sağlıklı bir analiz yapmak hemen hemen mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda, Ortadoğu'daki uluslararası politikayı daha iyi analiz edebilme amacıyla, çalışmada bölgede büyük güçler ile ilgili geliştirilmiş teorik yaklaşımlar mukayeseli olarak bir araya getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu ve Büyük Güçler, Nüfuz Edilmiş Siyasal Sistem, Patron-Klient İlişkisi, Bölgesel Alt Sistem, Hegemonyal Güç

THEORETICAL APPROACHES EXPLAINING THE GREAT POWER POLITICS IN THE MIDDLE EAST IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL RELATIONS

Abstract

Middle East remains to be the most important crisis region in the world after the cold war. Turkey which is an important part of this geographic region has shown an active profile recently, paralleling her socio-economic progress. During this period it is necessary, more than ever, to have a good knowledge of social sciences and theoretical approaches to the international relations. The international system has become so complicated so that it is almost impossible to analyze the problems without theoretical approaches. In this study, theoretical concepts that were developed for the region have been presented and compared in order to better analyze the international politics for the region.

Keywords: Middle East and Great Powers, Penetrated Political System, Patron-Client Relationship, Regional Subsystem, Hegemonial Power

* Yrd. Doç. Dr., Türk-Alman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü Öğretim Üyesi, oezalp@gmail.com

GİRİŞ

Uluslararası sistem, günümüzde pek çok aktör, süreç ve yapı nedeniyle o kadar karmaşık hale gelmiştir ki, teorik bir yaklaşım olmadan anlaşılması oldukça zorlaşmıştır. Bu yüzden uluslararası ilişkiler teorilerine iyi bir hakimiyet, başarılı bir bilimsel araştırma için şarttır. Bu bağlamda konumuzla ilgili olarak, dünyanın en önemli kriz bölgelerinden biri olan Ortadoğu'ya ait olayların teorik olarak nasıl açıklanabileceği sorunu karşımıza çıkmaktadır.¹ Ancak Ortadoğu, uluslararası ilişkiler alanında dünyanın diğer bölgeleriyle karşılaştırıldığında üzerinde teorik çalışmaların az yapıldığı yerlerden biridir.² Bunun da en önemli nedenleri arasında, disiplinin daha çok dünya politikası üzerine yoğunlaşması ve geliştirilen teorik modellerin Batı devlet konseptini esas alması gösterilebilir. Yine bir diğer neden de, Ortadoğu'ya ait bölgesel politikaların karakteristik olarak istikrarsızlık göstermesidir. Bölgede zayıf devletselliğe dayanan yapısal istikrarsızlık ile devlet ve kimlik arasındaki kırılğan ilişkiler, süreklilik ve yapısal devamlılık üzerine geliştirilen teorik modellerin Ortadoğu için kurulmasını zorlaştırmaktadır.

Ortadoğu ile ilgili kuramsal çalışmalar (Neo-) Realizm, Liberalizm gibi büyük teoriler çerçevesinde incelenmiştir. Bunların da ekserisi güvenlik politikası bağlamında realist ekole dayanmakta olup, anarşik yapı çerçevesinde Arap-İsrail ilişkilerini incelemektedir.³ Kuşkusuz gerek Realizm gerekse Liberalizm, uluslararası ilişkilerde temel teorik bakış açısını içermektedir. Ancak Ortadoğu'nun bölgesel dinamikleri ve dünya politikası ile iç içe geçişini anlama bakımından, bölge için geliştirilmiş orta ölçekli kuramsal yaklaşımların daha açıklayıcı oldukları ileri sürülebilir. Yine tek başına hiçbir teorinin Ortadoğu'nun karmaşık bölgesel dinamikleriyle ilgili yapısını, bölgeye ait uluslararası politikayı ya da bölgesel işbirliği ve çatışma yapılarını açıklamaya yetmediği de gözden uzak tutulmamalıdır.⁴ Bu nedenle, bölge ile ilgili olarak tek bir teorik açıklama yerine, farklı modellerin mukayeseli kullanılması daha faydalı olacaktır.

Sonuç olarak Ortadoğu üzerine pek çok bilimsel çalışma yapılmasına rağmen, büyük bir kısmının tarihsel süreçle ilgili betimsel araştırmalar olduğu görülmektedir. Bunlar da genellikle bölgeye ait belli tarihi olaylar, diplomatik ilişkiler ve savaşlarla ilgili eserlerdir.⁵

¹ Fred Halliday, *The Middle East in International Relations International. Power, Politics and Ideology*, Cambridge, Cambridge UP, 2005, özellikle "International Relations Theory and the Middle East" adlı birinci bölüm, s. 21-41; Martin Beck, "Von theoretischen Wüsten, Oasen und Karawanen. Der Vordere Orient in den Internationlaen Beziehungen", *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*, Cilt 2, 2002, s. 305-330.

² Martin Beck, Von theoretischen Wüsten, Oasen und Karawanen. Der Vordere Orient in den Internationlaen Beziehungen, s. 305.

³ Shibley Telhamy, "Israeli Foreign Policy: A Realist Ideal-Type or a Brees of Its Own?", Michael N. Barnett (der.), *Israel in Comparative Perspective: Challenging the Conventional Wisdom*, Albany, State University of NY Press, 1996; Neorealist bakış açısı ile ilgili eserler için bkz., Stephen Walt, *The Origins of Alliances*, Ithaca, Cornell UP, 1987; Raymond Hinnebusch ve Anoushiravan Ehteshami (der.), *The Foreign Policies of Middle East States*, London, Lynne Rienner, 2002.

⁴ Louise Fawcett, "Alliances, Cooperation and Regionalism in the Middle East", Louise Fawcett (der.), *International Relations of the Middle East*, Oxford, Oxford UP, 2005, s. 177.

⁵ Örneğin bkz. David Fromkin, *A peace to and all peace. The fall of the Ottoman Empire and the*

Ancak ilgi alanlarında çok detaylı bilgiler içerseler bile, bu çalışmaların gerek mukayeseli, gerekse teorik bir çerçevesinin olmaması, sistematik bir açıklamaya imkan vermemektedir.⁶ Bu yüzden uluslararası ilişkiler alanında az sayıda eser, kuramsal olarak Ortadoğu'ya yönelik uluslararası politikanın karakteristik özelliklerini açıklamakta, analiz etmekte ve karşılaştırmaktadır. Sistematik anlayışa imkan veren bu yaklaşımları, dört teorik model (nüfuz edilmiş siyasi sistem, patron-klient sistem, bölgesel alt sistem ile petrolcülük ve hegemonyal güç) altında sınıflandırabiliriz. Birbirinin karşısı olarak durmayan ve daha ziyade farklı bakış açılarını içeren söz konusu teorik modeller, aşağıda dile getirilen sorulara cevap aramaktadır:⁷

- Ortadoğu'daki politika, nasıl ve hangi metotla küresel politika ve onun global aktörleri tarafından etkisi altına alınıyor?
- Uluslararası politikanın Ortadoğu'ya yönelik karakteristik bölgesel özellikleri var mıdır?
- Uluslararası ilişkiler ve bölgesel politikalar çerçevesinde Ortadoğu ülkelerinin kendine ait bir özerk hareket alanı var mıdır?

Uluslararası ilişkilerde Ortadoğu'nun bölgesel dinamiklerini ve özellikle büyük güçlerin politikalarını açıklamaya yönelik yukarıda dile getirilen söz konusu teorik modelleri incelemeden önce, konunun daha iyi anlaşılması bakımından kısaca tarihsel süreç içinde büyük güçlerin bölgesel rolüne değinilecektir.

Uluslararası İlişkilerde Ortadoğu ve Büyük Güçler

Ortadoğu, yaklaşık iki yüz yıldan beri dünyanın en önemli çatışma bölgelerinden biri olma özelliğini korumaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda çöküş süreciyle beraber dış güçler Ortadoğu'da etkinlik kazanmaya başlamıştır. Bu yüzden modern Ortadoğu'yu anlamak için Osmanlı'nın parçalanma ve paylaşılma sürecinin iyi bilinmesi gerekmektedir.⁸

Yaklaşık dört yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetinde kalan Ortadoğu, 16. ve 18. yüzyıllar arası "*Millet Sistemi*" ile bölgesel bir siyasi düzene sahipti ve toplumsal yapılanma, dini aidiyete göre gerçekleşmekteydi. İmparatorlukta Hristiyan ve Yahudiler, *Millet Statüsü* adı altında kendi başına topluluklar olarak tanınmakta ve kendi idari, hukuki ve dini işlerinde geniş ölçüde özerk durumdaydılar. İmparatorluğun 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ortadoğu'da gittikçe kontrolünü kaybetmeye başlamasıyla, *Millet Sistemi* bölgede

---

Creation of the Middle East, London, Phoenix, 2004; Malcolm E. Yapp, *The Making of the Modern Middle East 1792-1923*, London, Longman, 1987; Malcolm E. Yapp, *The Near East since the First World War. A History to 1995*, London, Longman, 1996; William L. Cleveland: *A History of the Modern Middle East*, Boulder, Westview Press, 2000.

⁶ Kai W. Dierke, *Krieg und Ordnung. Eine Studie über regionale Kriege und regionale Ordnung am Beispiel des Nahen Ostens*, Frankfurt/M, Peter Lang, 1996, s.4.

⁷ Peter Pawelka, "Der Vordere Orient in der Weltpolitik: Sozialwissenschaftliche Modelle und Forschungsperspektiven", *Orient*, Cilt 4, 2000, s. 572-591.

⁸ Fawaz A. Gerges, *The Superpowers and the Middle East. Regional and International Politics, 1955-1967*, Boulder, Westview Press, 1994, s. 1.

artık çözülmüş ve Avrupalı büyük güçlerin hakimiyeti etkin bir şekilde tezahür etmiştir.⁹ Bu tarihi çerçeve içinde dini azınlıklar, Avrupalı devletler için Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmada giriş kapısı haline gelmiştir. Dini meşruiyete dayanan *Millet Sistemi*, böylece Avrupa nüfuzu için bir imkan sunmuştur.¹⁰

Avrupalı kolonyal güçler himaye amacıyla dini azınlıkları korumaya başlarken aynı zamanda yıkılmaya başlayan Osmanlı'nın paylaşılması nedeniyle, aralarında uluslararası ilişkilerde *Doğu Sorunu*¹¹ olarak da adlandırılan bir anlaşmazlık yaşamışlardır.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı'nın eski hakimiyet alanı olan Ortadoğu'da, İngiliz ve Fransız idarelerince oluşturulan "*Manda Politikası*" ile Arap devletleri oluşturulmuştur. Yeni devletlerin hepsi, gerek teritoryal gerekse siyasi olarak suni yapılardır. Modern devlet konsepti, İslami geleneğe sahip Ortadoğu siyasi kültürü için yabancı idi.¹² Çünkü *Dar-ül İslam* ve *Ümmet* esaslarına dayanan İslami devlet düşüncesi, modern devlet kavramı ile bağıntılı değildi. İslamın devlet politikası ile ilgili fonksiyonu, böylece Avrupa'dan ithal edilen ulus-devlet düşüncesi ile ikame edilmiştir. Ancak, modern devletselliğe ait iç politik yapı ve prensipler tam olarak yerine getirilmeden devlet hakimiyetinin uluslararası sistemin normları tarafından garanti altına alınması, vatandaşların yeni devletlerine aidiyetlerini sağlayamamalarını da beraberinde getirmiştir. Böylece, Ortadoğu'da meşruiyet sorunu olan devlet hakimiyetleri ortaya çıkarken, buna bağlı siyasi problemler, bölge devletleri arasındaki ilişkileri günümüze kadar etkilemeye devam etmektedir.¹³

Ortadoğu'nun uluslararası politikada merkezi öneme sahip bir bölge olması, II. Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. Savaştan sonra Amerika ve Sovyetler Birliği, Avrupalı kolonyal güçleri belirleyici dış aktör olarak bölgeden silerken, Ortadoğu, her iki süper güç için de jeo-stratejik nedenler ve global rekabetten dolayı önemli bir coğrafi konuma gelmiştir. Bölge devletleri, bu siyasi gelişmelere ve iki kutuplu uluslararası sistemin yeni koordinatlarına uyum sağlamışlardır. Böylece, bir taraftan uluslararası sisteme bağlı diğer taraftan da bölgesel dinamiklere sahip kendine özgü bir yapı oluşmuştur.¹⁴

Ortadoğu'da 80'li yılların sonuna kadar yukarıda dile getirilen bölgesel süreklilik, uluslararası politikada devam etmiştir. 90'lı yılların başından itibaren Sovyetler Birliği'nin çöküşü

⁹ Carl L. Brown, *International Politics and the Middle East. Old Rules, Dangerous Game*, Princeton, Princeton UP, 1984, s. 21-85.

¹⁰ Dietrich Jung, "Kriege im Nahen und Mittleren Osten", D. Jung, K. Schlichte ve, J. Siegelberg, *Kriege in der Weltgesellschaft. Strukturgeschichtliche Erklärung kriegerischer Gewalt (1945-2002)*, Wiesbaden, Westdeutscher Verlag, 2003, s. 257.

¹¹ Malcolm E. Yapp, 1987, s. 47-97.; Carl L. Brown, 1984, s. 63-78.

¹² Ortadoğu'da modern devletlerin meşruiyet eksikliği ilgili olarak bkz. Rene Klaff: *Konfliktstrukturen und Außenpolitik im Nahen Osten. Das Beispiel Syrien*, Berlin, Duncker&Humblot, 1993, s. 28; Dietrich Jung, "Religion und Politik in der islamischen Welt", *ApuZ B-42-43*, 2002, s. 34-36.

¹³ Dietrich Jung, "Staat und Islam im Mittleren Osten", Michael Minckenberg ve Ulrich Willems (der.), *Politik und Religion*, Wiesbaden, Westdeutscher Verlag, 2003, s. 207-227.

¹⁴ Bassam Tibi, *Konfliktregion Naher Osten. Regionale Eigendynamik und Großmachtinteressen*. München, C.H.Beck, 1989, s. 31.

sadece uluslararası sistemi değil, aynı zamanda Ortadoğu'yu da derinden etkilemiştir.¹⁵ Özellikle eski Sovyetler Birliği ile yakın ilişkileri bulunan Irak, Suriye, Libya, Cezayir ve Güney Yemen uluslararası alanda önemli bir ortağını kaybetmiştir. Uluslararası ilişkilerde iki kutuplu sistemin ortadan kalkmasıyla, Amerika bölgede siyasi aktör olarak rakipsiz bir güç konumuna gelmiştir.

90'lı yıllarda Doğu-Batı Çatışması'nın ortadan kalkması ve II. Körfez Savaşı'ndan sonra Amerika, Ortadoğu'da *vazgeçilemeyen arabulucu*¹⁶ ve tek *düzenleyici faktör*¹⁷ konumuna gelmiştir. Nitekim Eylül 2000'deki El-Aksa İntifadası'na kadar Amerika, ilk kez farklı süreç ve görüşmelerle (Madrid Ortadoğu Konferansı 1991; Oslo I 1994; Oslo II 1995, İsrail-Ürdün Barışı 1994; Wye 1998; Camp David II 2000) karşılıklı tanıma ve siyasi işbirliğine dayalı görece istikrarlı bir bölgesel düzen kurmuştur.¹⁸

11 Eylül 2001 saldırılarından sonra Ortadoğu'da yeni bir dönem başlamıştır. George W. Bush idaresi, *terörle savaş* (war on terror) adı altında global bir mücadeleye girerek 7 Ekim 2001'de Afganistan'da Taliban Rejimi ve El Kaide'ye saldırırken, yine bu çerçevede 20 Mart 2003'te Irak'a girerek Saddam Hüseyin rejimini devirmiştir. Bush yönetiminden sonra iktidara gelen Barack H. Obama, 4 Temmuz 2009 tarihinde Kahire Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasında ise, Amerika ile İslam dünyası arasında yeni bir dönem açacağını belirtmiştir.

Sonuç olarak 90'lı yıllarda iki kutuplu dünyanın sona ermesi, Amerika'ya Ortadoğu'da büyük bir hareket alanı sağlamış ve bölgesel sistemin de en etkin harici bir gücü olmasına yol açmıştır.¹⁹

Nüfuz Edilmiş Siyasal Sistem Olarak Ortadoğu

Nüfuz edilmiş siyasal sistem modeli, önde gelen Amerikalı uluslararası ilişkiler ve Ortadoğu uzmanı L. Carl Brown tarafından geliştirilmiştir.²⁰ Brown'a göre Ortadoğu; yerel, ulusal ve bölgesel politika alanlarında karmaşık bir şekilde dünya politikası ile bütünleşmiştir. Söz konusu üç politika alanının tamamı harici aktörler tarafından etki altına alınmakta ve böylece küresel güçler bölgesel etkileşime dahil olmaktadır. Brown'un tezine göre Ortadoğu, 18. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya yakınlığı, stratejik önemi ve petrol zenginliğinden dolayı dünyanın hiçbir yerinde olmadığı kadar büyük güçlerin çok yönlü politikalarına

¹⁵ Soğuk Savaş'ın bitimi ve Ortadoğu'ya etkileri için bkz. Helmut Hubel, *Das Ende des Kalten Krieges im Orient. Die USA, die Sowjetunion und die Konflikte in Afghanistan, am Golf und im Nahen Osten, 1979-1991*, München, Oldenbourg, 1995.

¹⁶ Helmut Hubel, Markus Kaim ve Oliver Lembke, *Pax Americana im Nahen Osten: Eine Studie zur Transformation regionaler Ordnungen*, Baden Baden, Nomos, 2000, s. 45.

¹⁷ Helmut Hubel, *Das Ende des Kalten Krieges im Orient. Die USA, die Sowjetunion und die Konflikte in Afghanistan, am Golf und im Nahen Osten*, s. 23.

¹⁸ Ayrıntılı olarak bkz. Hubel, Kaim ve Lembke, *Pax Americana im Nahen Osten: Eine Studie zur Transformation regionaler Ordnungen*.

¹⁹ A.g.e., s. 41.

²⁰ Ayrıntılı olarak bkz. Carl L. Brown, *International Politics and the Middle East. Old Rules, Dangerous Game*.

bağlı olmuştur. Bu sebeple Brown Ortadoğu'yu, en çok nüfuz edilmiş uluslararası ilişkiler alt sistemi şeklinde tanımlamaktadır.²¹

Brown'a göre nüfuz edilmiş sistem modeli, harici güçlerin siyasi ya da iktisadi hakimiyetinden daha çok bu güçlerin farklı siyasi alanlarla bütünleşmesi ve karışmasıdır.²² Bu genel çerçeveye bağlı olarak, uluslararası ilişkilerde Ortadoğu politikası ile ilgili bölgeye has bir siyasi kültür oluşmakta, sonucunda ise bölgesel ve harici aktörler arasında bazı karakteristik özellikler ortaya çıkmaktadır.²³

Bölgesel aktörler, diğer bölgesel rakiplerine karşı aktif olarak büyük güçleri kendi çatışma alanlarına çekerken sorunların çözümü için devamlı harici güçlere yönelmektedirler. Böylece dış güçlerin bölgesel çatışma konularına entegrasyonu, bilinçli olarak sağlanmakta ve müdahaleleri yönünde siyasi bir gelenek oluşmaktadır. Ortadoğu'da bölgesel anlamda çatışma önleyici hiçbir bir geleneğin oluşmaması işte bu yüzdendir. Harici güçlerin müdahalesi olmadan herhangi bir çatışmayı Ortadoğu'da çözebilmek oldukça zordur. Gelenek, seçkinlerin siyasi sosyalizasyonları ve nüfuz edilmiş siyasi sistemin yapısal özellikleri, bölgesel aktörlerin davranış biçimlerini etkilemekte ve şekillendirmektedir. Böylece harici güçlere başvurularak onlardan arabuluculuk aktivitelerine katılmaları ve garanti vermeleri istenmektedir. Bu eğilim ise bölgede istikrarlı ittifakların kurulmasını engellerken güç dengesi politikalarını (balance of power) beslemektedir. Yapısal özellikleri genel olarak böyle olan Ortadoğu'da, bölgesel problemleri bir tarafın lehine çözmek, statüko ilişkilerini aşmak ya da çatışmaları önleyebilmek hemen hemen mümkün değildir.

Brown'a göre, harici güçlerle bugüne kadar bölgesel bir düzen tesis edilemediği gibi, öngörülebilir gelecekte de başarılı bir bölgesel düzen sağlanamayacaktır. Yine bu bağlamda, elde edilen hızlı diplomatik başarıların da orta ve uzun vadede avantajdan çok dezavantaj getirebileceği ileri sürülmektedir.²⁴ Genel olarak nüfuz edilmiş siyasi sistem modelinin, 19. ve 20. yüzyılda tarihsel olarak harici küresel güçlerin Ortadoğu politikasını analiz ettiğini söyleyebiliriz. Modele göre, gerek 19. yüzyıldaki Doğu Sorunu'nda gerekse günümüzdeki Ortadoğu ile ilgili sorunlarda aynı müdahale ve davranış kalıplarını görmekteyiz. Brown, 1990/91'deki II. Körfez Savaşı'ndan sonra bölgede oluşan yeni siyasi realiteye göre modelini karşılaştırmış ve tezlerini Kuveyt Krizi'nden sonra yeniden değerlendirmiştir. Buna göre denge politikası çerçevesinde, bölge ülkeleri, harici güçleri Ortadoğu'ya müdahale konusunda neredeyse otomatik olarak çekmiştir.²⁵ Sonuç olarak Brow'n modelini, Ortadoğu'daki bölgesel devlet sistemini dünya politikası bağlamında analiz ederek karmaşık çatışma yapısını açıklamaya çalışmaktadır.

²¹ A.g.e., s. 4.

²² A.g.e., s. 5.

²³ A.g.e., s. 16.

²⁴ A.g.e., s. 270.

²⁵ Carl L. Brown, "The Middle East after the cold war and the Gulf war: Systemic change or more of the same?", George W Downs, (der.), *Collective security beyond the cold war*, Ann Arbor, Michigan UP, 1994, s. 197-216.

Ortadoğu'da Patron-Klient İlişkiler Modeli

Christopher Shoemaker ve John Spanier tarafından kurulan, daha sonra Jacob Berkovitch tarafından geliştirilen klientelizm modeline göre, yine büyük güçlerin bölge devletleri ile olan ilişkileri teorik olarak kavranmaya çalışılmaktadır.²⁶ Modelin merkezinde ise, patron-klient arasındaki spesifik ilişki ve Ortadoğu'daki çatışmalar bağlamında Amerikan ve Sovyet klientel ağları incelenmektedir. Shoemaker/Spanier'e göre çok yönlü yapıda olan patron-klient ilişkileri, uluslararası koşullardaki değişim süreçlerine bağlıdır. Bu ilişki biçiminde güvenlik politikaları önemli rol oynamaktadır.²⁷

Klientelizm modelindeki eşit olmayan iki farklı devlet tipinin ilişkileri, farklı çıkarlara dayanmaktadır. Patron için ilişkinin önemi, kendi güç pozisyonunu uluslararası sistemde sağlama almaktır. Bu amaçla patron güvenlik garantisi, silah, kredi ve ekonomik yardım temin ederek, klientin durumunu kendi bölgesinde güçlendirmiş olur.²⁸ Karşılığında ise klient, patronun bölgesel temsilciliği fonksiyonunu üzerine alarak, patrona stratejik kaynaklara erişimini ya da askeri üslerin kullanımını sağlar. Bazen de büyük güçlerin uluslararası organizasyonlarda klientin oyuna ihtiyacı olduğundan, etki alanlarının desteklenmesi istemi nedeniyle bu tür bir ilişkiye girilerek bölgesel klientler siyasi kaynak olarak önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, bölgedeki uluslararası rekabet nedeniyle, sözkonusu patronun ilgili rekabet şartlarını lehine çevirmek istemesi, klientlerin değerini olduğundan fazla yükseltmektedir. Klientler ise, bunun karşılığında patron ile siyasi dayanışma ve bağlılık içinde bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, patron-klient ilişkisini informal bir amaç birliği olarak nitelendirebiliriz.

Patron ve klient arasındaki yukarıda bahsedilen ilişkiler yanında, bazı durumlarda klient, patronun eylem alanını oldukça daraltabilir. Örneğin, klientin konumu ve etkisi özellikle önemli ve büyük ise, patron kliente yönelik stratejik ilişkisine yüksek önem atfedebilir. Tersisi durum söz konusu olduğunda, örneğin klientin güvenlik durumu yüksek tehlike arz ettiğinde, bu sefer patronun etkisi çok daha fazla olmaktadır.

Genel olarak patron-klient ilişkisinin en önemli karakteristik özellikleri şu şekilde sıralanabilir: Kullanılabilir güç kapasitesi arasındaki önemli asimetri, oldukça yüksek bağımlılık ve karşılıklık.²⁹ Yine modele göre Ortadoğu'daki klient yapısı, yukarıda dile getirilen

²⁶ Christoph C. Shoemaker ve John Spanier, *Patron-Client State Relationship. Multilateral Crisis in the Nuclear Age*, New York, Praeger, 1984; Yaakov Bar-Siman-Tov, *Israel, the Superpowers, and the War in the Middle East*, New York, Praeger, 1987; Moshe Efrat ve Jacob Bercovitch, (der.), *Superpowers and Client States in the Middle East. The Imbalance of Influence*, London, Routledge, 1991.

²⁷ Christoph C. Shoemaker ve John Spanier, *Patron-Client State Relationship. Multilateral Crisis in the Nuclear Age*, A.g.e., s. 14.

²⁸ Christoph C. Shoemaker ve John Spanier, *Patron-Client State Relationship. Multilateral Crisis in the Nuclear Age*, s. 17-23; Yaakov Bar-Siman-Tov, *Israel, the Superpowers, and the War in the Middle East*, s. 3; Robert L. Rothstein, *Alliances and Small Powers*, New York, Columbia UP, 1968, s. 120-123.

²⁹ Michael Handel, *Weak States in the International System*, London, Frank Cass, 1981, s. 134; Bercovitch'in tanımladığı 5 karakteristik özellik için ayrıca bkz. Jacob Bercovitch, "Superpower and client states. Analysing relations and patterns", Moshe Efrat ve Jacob Bercovitch, (der.), *Super-*

özelliklerden dolayı oldukça istikrarsızdır.³⁰ Sonuç olarak bölgedeki yapıyı patron-klient ilişkileri bağlamında inceleyen model, sadece devletler arasındaki ilişkileri incelemekte, toplumsal ve bölgesel yapılarla ilgilenmemektedir.

Bölgesel Alt Sistem Olarak Ortadoğu

II. Dünya Savaşı sonundan Sovyetler Birliği'nin 1990'lar başında yıkılışına kadar iki kutuplu olarak tanımlanan uluslararası sistemde, gerek Amerika gerekse Sovyetler Birliği süper güç olarak global bir rekabet içindeydiler.

Özellikle geçtiğimiz yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında eski sömürgelerin bağımsızlığa kavuşmasıyla uluslararası sistemde pek çok yeni devlet ortaya çıkmış; ancak bunlar kendi bağımsızlıkları ile uluslararası politikada bir güç haline gelememişler ya da en azından etkin ve büyük çapta bölgesel işbirliği oluşturamamışlardır.

Ekonomik, askeri ve siyasi alanlarda dışa bağımlı bu devletler, içeride de çoğunlukla iç istikrarsızlıklarla karşı karşıya kalmışlardır. Literatürde *gelişmekte olan ülkeler* olarak da adlandırılan söz konusu devletler, uluslararası politikada bağımsız aktörler olarak ortaya çıkamamışlar, iki kutuplu sistemin parçası haline gelmişlerdir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Soğuk Savaş döneminde bu devletlerin ortaya çıkışı, mevcut uluslararası sistemin yapısal esnekliğine ve daha sonraları da çok kutuplu eğilimlere katkıda bulunmuştur.

Yukarıda dile getirilen yeni uluslararası iki kutuplu sistem, Amerikalı siyaset bilimci Leonard Binder tarafından, geliştirdiği *bölgesel alt sistemler teorisi* ile sorgulanmış ve göreceli hale getirilmiştir. Binder, esas olarak dünya politikasında Ortadoğu'nun nasıl otonom olduğu ve global uluslararası politikaya olan ilişkisinin nasıl kavranabileceği sorunsalı ile ilgilenmiştir. 1958'de yazdığı ve alanında daha sonraki çalışmalara da kaynak olan makalesinde, Ortadoğu'nun uluslararası ilişkilerdeki iki kutuplu modelle uygun bir şekilde analiz edilemeyeceğini savunmuştur.³¹

Binder'in konseptine göre, süper güçlerin haricindeki alanlar bölgelere ayrılmış olup bunlar da kendisi tarafından *alt sistemler* (subsystems) olarak tanımlanmıştır.³² Bu alt sistemler, farklı ölçülerde siyasi, sosyal, kültürel, linguistik, etnik, dini ve iktisadi açılardan benzerlik göstermekte ve diğer bölgelerden bu şekilde ayrılmaktadır. Bu şekilde tanımlanan alt sistemler, kendine özgü bölgesel bir düzen ve çatışma yapısını (conflict structure) da beraberinde getirmektedir. Ortadoğu böylece bir taraftan uluslararası sisteme bağlı iken, diğer taraftan da kendine özgü kültürel, siyasi ve sistemsel karakter özellikleri taşımaktadır.

powers and Client States in the Middle East. The Imbalance of Influence, s. 15.

³⁰ Christoph C. Shomaker ve John Spanier, *Patron-Client State Relationship. Multilateral Crisis in the Nuclear Age*, s. 182.

³¹ Leonard Binder, "The Middle East as a Subordinate International System", *World Politics*, No:3, 1958, s. 408-429.

³² A.g.e., s. 410.

Binder bu çalışmasıyla, ilk kez bölgesel empirik araştırmaları uluslararası ilişkiler teorileri ile bağlantılı hale getirmiştir. Binder'in çalışmasından sonra, uluslararası ilişkilerde bölgesel alt sistemlerle ilgili pek çok farklı metot ve terminoloji geliştirilmiş ve alan araştırmalarıyla (area studies) sınanmış olmasına rağmen, literatürde bölgesel alt sistemlerle ilgili genel kabul görmüş ortak bir tanımlama yoktur.³³ Çalışmalarda ortak nokta, uluslararası güvenlikle ilgili koşulların daha çok global alandan bölgesel alana kaydırılmış olmasıdır.

Uluslararası ilişkilerde Binder'in bölgesel alt sistemler teorisi, daha sonra özellikle Suriye asıllı Alman siyaset bilimci ve Ortadoğu uzmanı Bassam Tibi tarafından, Ortadoğu'ya empirik olarak uygulanmış ve teorik olarak da geliştirilmiştir.³⁴ Tibi de çalışmasında kavram olarak bölgesel alt sistemler teorisini kullanmakta ve yine Ortadoğu'da bölgesel gelişmelerle büyük güçlerin arasında karşılıklı etkileşim olduğunu ayırt etmektedir. Ancak Tibi'ye göre, coğrafi bakış açısı tek başına bir bölgesel alt sistemi tanımlamak için yeterli olmamakta, başka kriterlere de gereksinim duyulmaktadır. Bu bağlamda Tibi, coğrafi belirleyici faktörler yanında, belli devlet gruplarını teorik olarak alt sistem sınıfına dahil etmede iki önemli kriter geliştirmiştir:³⁵

- Yapısal bağlantılar (sadece sosyo-ekonomik değil, aynı zamanda siyasi, kültürel ve etnik)
- Etkileşim yoğunluğu (bir coğrafi bölgede siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri alanlarda olduğu gibi bütün alanlarda işbirliği)

Etkileşim yoğunluğu, bir bölgesel sistemde üyeler arasındaki hem işbirliği hem de çatışma formlarının tamamını içermektedir. Bölgesel sistemler, interaksiyonel sistemler olup bir taraftan kendine özgü sistemik dinamikler içerirken, aynı zamanda hakim olan global sisteme de bağlıdır. Bu bağlamda Tibi'ye göre, büyük güçlerin nüfuz kazanmak üzere bölgesel alt sistemler üzerindeki rekabeti, aynı zamanda kendilerine göre daha zayıf olan bu sistemlerde bir eylem alanı oluşturmaktadır. Bölgesel alt sistemler; ekonomik, kültürel, yerel, etnik veya siyasi nedenlerden oluşmuş çatışmalardan dolayı parçalanmış yapıda olabilirler. İşte büyük güçler, bu parçalanmış yapılardan faydalanarak, lokal aktörlerle yine başka lokal aktörlere karşı ittifak yapmaktadırlar. Böylece lokal, bölgesel ve global çatışma alanları arasına bir bağlantı (linkage) oluşmuş olmaktadır.³⁶

³³ Michael Brecher, "The Middle East Subordinate System and its Impact on Israel Foreign Policies", *International Studies Quarterly*, Vol.13, No: 2, 1969, s. 117-139; William I. Zartman, "Africa as a Subordinate State System in International Relations", *International Organisation*, Vol. 21, No: 3, 1967, s. 545-564; William R. Thompson, "The Regional Subsystem. A Conceptual Explication and a Propositional Inventory", *International Study Quarterly*, Vol. 17, 1973, s. 87-117; Louis J. Cantori ve Steven L. Spiegel, *The International Politics of Regions. A Comparative Approach*. Englewood Cliffs, N.J, Prentice Hall, 1970.

³⁴ Ayrıntılı olarak bkz. Bassam Tibi, *Konfliktregion Naher Osten. Regionale Eigendynamik und Großmachtinteressen*.

³⁵ A.g.e., s. 44.

³⁶ A.g.e., s. 59.

II. Körfez Savaşı'ndan sonra, kitabının ikinci baskısında teorisini yeniden değerlendiren Tibi, Ortadoğu'da gelişen olayların kuramsal tezlerinde herhangi bir değişikliğe yol açmadığını belirtmiştir. Tibi'ye göre, kendine özgü dinamik yapısı olan Ortadoğu çatışmaları global yapı ile iç içe geçmiş olmakla birlikte, bu çatışmaların sebebi ne Doğu-Batı ne de Kuzey-Güney çatışması ile açıklanabilir. Örneğin, Temmuz 1990'da Körfez Savaşı'na dönüşen Kuveyt Krizi, başlangıçta spesifik bir Ortadoğu krizi iken, harici güçlerin müdahalesi kısa bir sürede global bir nitelik kazanmıştır.³⁷

Bu bağlamda diğer bölgesel alt sistem teorisyenlerinden Louis J. Cantori de, II. Körfez Savaşı'ndan sonra Ortadoğu ile ilgili analizinde, uluslararası sistemin 90'lı yıllarda tek kutuplu yapısının bölgesel alt sistem olarak Ortadoğu'ya istikrar sağlayıcı ve mütecanis bir şekilde etki ettiğini ileri sürmüştür.³⁸ Ancak Cantori, orta ve uzun vadeli bir dönemde uluslararası sistemdeki gelişmelere bağlı olarak, bölgede çok kutuplu bir yapının oluşabileceğini de söylemektedir. Yine Cantori, son yıllarda Ortadoğu'da sistematik açıdan en önemli gelişmenin, Türkiye ve İran'ın II. Körfez Savaşı'ndan sonra bölgesel alt sisteme kuvvetli bir şekilde entegre olmalarını göstermektedir.

Son olarak şunu söylemek gerekirse, bölgesel alt sistem teorisi, uluslararası ilişkilerde Ortadoğu'ya yönelik araştırmalarda önemli bir bakış açısı geliştirmiştir. Model, bölgenin kendine özgü sistematik özellikleri üzerine yoğunlaşmakta ve özellikle global sistemle nasıl etkileşim halinde olduğunu araştırmaktadır. Bölgesel alt sistem teorisi bu özellikleri ile, Ortadoğu'yu hem objektif kriterlere göre uluslararası sistemin alt bölgesel kısmı olarak sınırlandırmaya hem de bölgenin spesifik çatışma yapısını analiz etmeye imkan tanımaktadır.

Petrolizm ve Hegemonyal Kontrol Modeli

Alman siyaset bilimci ve Ortadoğu uzmanı Peter Pawelka tarafından geliştirilen Petrolizm (Petrolismus) ve buna bağlı hegemonyal kontrol modeli, petrol ihraç eden bölgesel bir sistem olarak Ortadoğu'nun karmaşık bir şekilde dünya ekonomik sistemine entegrasyonunu incelemektedir.³⁹ Ortadoğu, 20. yüzyılda stratejik bir ürün olan petrolün ana ihracatçısı olarak, diğer Üçüncü Dünya bölgeleriyle kıyaslanamayacak şekilde uluslararası ilişkilerde ayrıcalıklı bir konuma kavuşmuştur. Petrol hemen hemen bütün sanayi sektörleri için önemli bir hammadde olduğu gibi, buna bağlı ürünlerin de fiyatlandırılmasında etkin rol oynamaktadır. Ayrıca dünya petrol rezervlerinin çok büyük bir kısmının burada yoğunlaşması ve kalitesinin de yüksek olması bölgeyi uluslararası politika açısından önemli kılmaktadır.

Petrol, 1960'ların sonuna kadar küresel şirketler tarafından kontrol edilirken, 1973/74 yıllarında dünya enerji sisteminin yeniden yapılanması ile birlikte, petrol üretici ülkeler

³⁷ Bassam Tibi, *Konfliktregion Naher Osten. Regionale Eigendynamik und Großmachtinteressen*, Genişletilmiş 2. Basım, München, C.H.Beck, 1991, s. 9.

³⁸ Louis J. Cantori, "The Middle East in the New World Order. Political Trends", Tareq Y. Ismael ve Jacqueline S. Ismael, *The Gulf War and the New World Order. International Relations of the Middle East*, Tallahassee, Florida UP, 1994, s. 451-472.

³⁹ Peter Pawelka, "Der Vordere Orient in der Weltpolitik: Sozialwissenschaftliche Modelle und Forschungsperspektiven", s. 578.

de stratejik hammadde olan bu ürünün sahibi olmuşlardır. Bu değişim, bölgede karmaşık bir sosyo-ekonomik yapının da temellerini oluştururken, aynı zamanda Ortadoğu'yu dünya ekonomisine kuvvetli bir şekilde entegre etmiştir. Petrol sayesinde meydana gelen bölgeye ait bu yeni sosyo-ekonomik oluşum petrolizm olarak adlandırılmaktadır.⁴⁰

Petrolizm modeli, Ortadoğu'nun dünya ekonomisine yapısal bütünleşmesi bağlamında bölgedeki uluslararası süreci açıklamaya çalışmaktadır. 70'li yıllarda petrol fiyatlarının yükselişi sayesinde, petrol üreticisi bölge ülkeleri tarihsel sayılabilecek uluslararası finans transferinden faydalanan taraf olmuştur. Bu gelir sayesinde bütün bölge sosyo-ekonomik olarak değişim süreci geçirmiştir. Kamusal finansal yardımlar, özel yatırımlar, uluslararası kalkınma yardımları ve işçi göçü ile bölgesel bir petrol ekonomisi oluşmuştur. Finansal kaynakların toplanması bölgede niteliksel yeni ve karmaşık bir yapıyı dünya iktisadi sistemine entegre etmiştir. Ortadoğu artık kısa bir süre içinde dünya çapında gıda, tüketim ürünleri, savunma sanayii, kalkınma teknolojileri ve işletme yönetimi alanlarında en büyük alıcı bölge haline gelmiştir. Yine petrol zengini ülkeler, uluslararası banka ve finans piyasalarında sermayedar olarak gözükmeye başlamıştır. Böylece, kapitalist dünya sisteminin norm ve kuralları benimsenmiştir.

İktisadi etki, modern medya ve iletişim araçlarını da beraberinde getirerek, bölgede Batılı yaşam biçimi ve tüketim alışkanlıklarını da yerleştirmiş; sosyo-ekonomik bağımlılık ve müdahale kanallarının açık olduğu karmaşık bir sistem oluşmuştur. Anak bir tarafta kapitalist piyasa mekanizmaları, diğer tarafta aşırı yüksek rant gelirleri birbirine zıt ve istikrarsız bir yapı oluşturmuştur.⁴¹ Bunun sonucu olarak yeni bir şehirli sınıf oluşurken, bölgedeki otoriter yapılar bu sınıfı kendilerine bağlamışlardır. Rant ekonomisi mekanizmaları böylece piyasa mekanizmaları ile örtüşmüştür.

Pawelka, yukarıda dile getirdiğimiz petrolizm bağlamında, global ekonomik mekanizmalar ve uluslararası çıkarların bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına nasıl nüfuz ettiğini incelemekte ve Ortadoğu'nun uluslararası sistemle olan ilişkisini de *hegemonyal kontrol* adını verdiği konseptle açıklamaktadır. Buna göre uluslararası sistemin başında, tartışmasız kabul edilen bir hegemonyal güç bulunmakta ve bu güç aynı zamanda Ortadoğu'daki stratejik çerçeveyi de belirlemektedir. Hegemonyal devlet, iktisadi yapısı dünya çapında yüksek verimliliğe sahip ve diğer devletleri kendi ekonomik çıkarları için kilitleyebilen devlettir.⁴² Yine hegemonyal devlet, diğer devletlerin norm, kural ve yapılarını kendi çıkarları ve ekonomisi için zorlayarak kullanmaktadır. Bu sebeple çok güçlü bir iktisadi yapıya sahip olup, ideolojik olarak da global ölçekte liberalizmin prensiplerini temsil etmektedir.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Martin Beck, "Die Erdölrevolution und der Petrolismus. Die Rolle des Erdöls für die Politik im Vorderen Orient", Peter Pawelka ve Hans-Georg Wehling, (der.), *Der Vordere Orient an der Schwelle zum 21. Jahrhundert. Politik - Wirtschaft - Gesellschaft*, Opladen, West-deutscher Verlag, 1999, s.35-55.

⁴¹ Ortadoğu'daki petrol rantına dayalı devlet sistemi ve sosyo-ekonomik düzen hakkında bkz. Martin Beck, "Rente und Rentierstaat im Nahen Osten", Martin Beck et al., *Zwischen Transformation und Autoritarismus. Der Nahe Osten im Umbruch*, Wiesbaden, VS Verlag, 2009, s. 25-49.

⁴² Peter Pawelka, "Der Vordere Orient in der Weltpolitik: Sozialwissenschaftliche Modelle und Forschungsperspektiven", s. 581.

Yukarıdaki şekilde ifade edilen hegemonyal kontrol modeli, önceki dönemlere göre Ortadoğu'ya yönelik çok etkin bir dışsal müdahale mekanizmasını göstermektedir. Model, dünya ekonomisindeki yapısal değişimlerden hareket ederken, diğer yandan alternatif araştırma perspektiflerine de açıktır. Bölge dışı aktör ve yapıların Ortadoğu'ya etkisi incelenirken, dört farklı müdahale türünden bahsetmektedir:⁴⁵

- 1- Uluslararası sistemde hegemonyal güç (ABD), yardımcı partnerlerle (AB) kısmi bir sistem kurmaktadır. Bu ikincil güçler ise iktisadi olarak rekabet halinde bulunmakta; ancak hegemonyal gücün stratejik çıkarları altında hareket etmektedirler.
- 2- Küresel şirketler, devletlerden bağımsız hareket ederek kalkınmakta olan ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarına müdahale etmektedir. Ortadoğu'da özellikle petrol şirketleri belirleyici rol oynarken, bunlara günümüzde bankalar, teknoloji ve iletişim firmaları da eklenmiştir. İkinci sırada ise, insan hakları, çevre kuruluşları gibi STK'lar gelmektedir.
- 3- Siyasi alanda düzenleyici olan uluslararası organizasyonlar ve rejimler de Ortadoğu'da yapısal dönüşümleri kabul ettirmektedir.
- 4- Uluslararası ekonomik sisteme ait organizasyonlar beraber hareket ederek müdahalede bulunmaktadır. Örneğin, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlar bölgedeki ulusal ekonomilerin gediklerinden faydalanarak yeni müdahale imkanları oluşturmaktadır.

Yukarıda dile getirilen global aktörler ve yapılar neticesi Ortadoğu'ya yönelik her alanda etki kanalları ve ağlar oluşmuş, bölgesel yapılarla iç içe geçmiştir. Bu bağlamda hegemonyal güç, Ortadoğu'da kontrol araçlarını yapısal mekanizmalarla ya da doğrudan etki yoluyla kullanmaktadır. Bölgesel yapıları da küresel ekonominin etkilerine açık hale getirerek, liberalleşmenin baskısı altında tutmakta ve böylece Batılı, serbest piyasa modeline uygun bir bölgesel sistemin oluşması arzulanmaktadır.

Bölgesel petrol ekonomisinin sonuçları (devlet rantiyeciliği, petrolizm), arzu edilenin tersine liberalleşme politikalarını engelleyici rol oynamaktadır. Çünkü, her türlü toplumsal katılımı reddeden bürokratik rejimlerin varlığı, rantiyeden beslenen siyasi elitleri sosyo-ekonomik baskılara karşı bağımsız ve duyarsız hale getirmektedir. Rantiye ekonomisi çerçevesinde oluşan piyasa ekonomisine ait sektörler, bu kesimlere uluslararası kredi ve yatırım imkanları vermekte, ancak söz konusu finansal kaynaklar yine rantiyeye gelirlerine dönüştürülmektedir. Ancak petrol fiyatlarının düşmesi ve sosyal kutuplaşma Ortadoğu'nun bazı kısımlarını istikrarsız hale getirmektedir. Bu bağlamda İslamcı organizasyon ve hareketler popülerite kazanırken, sosyal kırıma siyasi kaosa zemin hazırlar hale gelmiştir.⁴⁶ Buna tepki olarak hegemonyal güç ve beraberindeki ülkeler, bölgedeki temsilcilerini yeni rantlarla korumaya çalışmaktadırlar. Ancak bölgede rantiyeye dayalı ekonomik yapı ve mevcut rantiyeye sistemini koruyucu kısa süreli istikrar önlemleri, uzun vadeli yapısal iktisadi reformları ve demokratikleşmeyi engellemektedir.⁴⁷

⁴⁵ Peter Pawelka, "Der Vordere Orient in der Weltpolitik: Sozialwissenschaftliche Modelle und Forschungsperspektiven", s. 582.

⁴⁶ A.g.e., s. 589.

⁴⁷ Uluslararası politikada petrole dayalı rantiyeye sorunsalı hakkında bkz. Florian P. Kühn, *Sicherheit und Entwicklung in der Weltgesellschaft*, Wiesbaden, VS 2010, s. 245.

Petrolizm ve hegemonyal güç modeli, devletlerarası ilişkilerden ziyade, bölgeye olan global etkiyi etraflıca incelemektedir. Özellikle ekonomi politik teorileri ve modellerini (rant teorileri, gelişme teorileri, emperyalizm teorileri, neo-liberalizm) uluslararası politika (bölgeselleşme, bağımlılık, nüfuz) ile birleştirmekte ve global ekonomik mekanizmaların ve uluslararası çıkarların bir bölgenin sosyo ekonomik ve kültürel yapısına nasıl nüfuz ettiğini açıklamaktadır. Modele göre, Ortadoğu bundan sonra da etkin bir biçimde dışarıdan müdahaleye açık olacaktır. Harici güçlerin müdahale biçimleri ve niteliği günümüzde hem artmış hem de daha etkili hale gelmiştir. Bu güçler yine bölgenin siyasal sistemlerine ve toplumsal yapılarına tesir etmektedirler. Ancak, bölge devletlerinin de siyasal alanda otonom alanları olduğu ve bunun da gittikçe arttığı da unutulmamalıdır.

SONUÇ

Ortadoğu, uluslararası ilişkiler alanında Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra da dünyanın en önemli kriz bölgesi olma özelliğini muhafaza etmekle beraber, dünyanın diğer bölgeleriyle karşılaştırıldığında üzerinde teorik çalışmaların en az yapıldığı bölgelerden biridir. Oldukça istikrarsız bir yapıya sahip olan bölge, süreklilik ve yapısal devamlılık üzerine geliştirilen teorik modellerin kurulmasını zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada Realizm ve Liberalizm gibi büyük teoriler yerine, bölge için geliştirilmiş, açıklayıcılığı daha fazla olan orta ölçekli teorik modeller tanıtılmıştır. Söz konusu teorik modellerin ortak özelliği, uluslararası ilişkilerde Ortadoğu'ya ait bölgesel dinamikleri daha iyi anlayabilmek için, büyük güçlerin bölgesel rollerini farklı açılardan incelemiş olmalarıdır.

Ortadoğu, Osmanlı'nın çöküşünden beri bir yandan uluslararası sisteme eklemlenirken, diğer yandan da kendine özgü bölgesel dinamikleri olan sosyo-ekonomik bir yapıya sahip olmuştur. Bölgede yerel, bölgesel ve uluslararası süreç büyük ölçüde kesişmektedir. Büyük güçler olarak Ortadoğu ile ilgili perspektifleri, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar İngiltere ve Fransa, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika ve Sovyetler Birliği belirlerken, Soğuk Savaş'ın bitiminden itibaren Amerika etkinliği en fazla olan harici bir güç olarak kalmıştır.

Çalışmada dile getirilen teorik modellerin çoğu, Soğuk Savaş dönemine ait olmasına rağmen, açıklayıcılık güçlerinden bir şey kaybetmemiştir. Teorik modeller kapalı bir yapıya sahip olmadıklarından, yeni gelişmelere açıklayıcılık getirecek analitik bileşenlere sahiptir.

Kısacası Ortadoğu'ya ait uluslararası gelişmeleri daha iyi anlayabilmek için, bölgesel harici güçlerin siyasasının iyi bilinmesi gerekmektedir. Ortadoğu'nun spesifik özellikleri nedeniyle, harici büyük güçlerin politikaları bilinmeden bölgenin anlaşılması mümkün gözükmemektedir. Bu bakımdan çalışmada dile getirilen farklı kuramsal yaklaşımlar, karmaşık bir şekilde uluslararası politika ile bütünleşen Ortadoğu ile ilgili gelişmeleri açıklamada analitik bakış açıları sunmaktadır.

KAYNAKLAR

- Bar-Siman-Tov, Yaakov (1987). *Israel, the Superpowers and the War in the Middle East*. New York: Praeger.
- Martin Beck (1999). "Die Erdölrevolution und der Petrolismus. Die Rolle des Erdöls für die Politik im Vorderen Orient", Peter Pawelka ve Hans-Georg Wehling, (Der.), *Der Vordere Orient an der Schwelle zum 21. Jahrhundert. Politik - Wirtschaft - Gesellschaft*, Opladen, West-deutscher Verlag, 1999, s. 35-55.
- Beck, Martin (2002). "Von theoretischen Wüsten, Oasen und Karawanen Der Vordere Orient in den Internationalen Beziehungen" *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*. Cilt 2: 305-330.
- Beck, Martin (2009). "Rente und Rentierstaat im Nahen Osten". Martin Beck et al, *Zwischen Transformation und Autoritarismus. Der Nahe Osten im Umbruch*. Wiesbaden. VS Verlag. 25-49.
- Binder, Leonard (1958). "The Middle East as a Subordinate International System". *World Politics*. No 3: 408-429.
- Brecher, Michael (1969). "The Middle East Subordinate System and its Impact on Israel Foreign Policies". *Interantional Studies Quarterly*. Cilt 13. No 2: 117-139.
- Brown, Carl L. (1994). "The Middle East after the cold war and the Gulf war: Systemic change or more of the same?". George W. Downs (der.). *Collective security beyond the cold war*, Ann Arbor: Michigan UP. 197-216.
- Brown, Carl L.(1984). "*International Politics and the Middle East. Old Rules, Dangerous Game*". Princeton: Princeton UP. 21-85.
- Cantori, Louis J. (1994). "The Middle East in the New World Order. Political Trends". Tareq Y. Ismael ve Jacqueline S. Ismael, *The Gulf War and the New World Order. International Relations of the Middle East*. Tallahassee. Florida UP: 451-472.
- Cantori, Louis J. ve Steven L. Spiegel. (1970). *The International Politics of Regions. A Comparative Approach*. Englewood Cliffs. N.J: Prentice Hall.
- Cleveland, William L. (2000). *A History of the Modern Middle East*, Boulder: Westview Press.
- Dierke, Kai W. (1996). *Krieg und Ordnung Eine Studie über regionale Kriege und regionale Ordnung am Beispiel des Nahen Ostens*, Frankfurt/M: Peter Lang.
- Efrat, Moshe ve Jacob Bercovitch (1991) (der.). *Superpowers and Client States in the Middle East. The Imbalance of Influence*. London: Routledge.
- Fawcett, Louise (2004). "Alliances, Cooperation and Regionalism in the Middle East", Louise Fawcett (der.) *International Relations of the Middle East*. Oxford: Oxford UP. 173-193.

- Fromkin, David (2004). *A peace to and all peace. The fall of the Ottoman Empire and the creation of the Middle East*. London: Phoenix.
- Gerges, Fawaz A. (1994). *The Superpowers and the Middle East. Regional and International Politics, 1955-1967*. Boulder: Westview Press.
- Halliday, Fred (2005). *The Middle East in International Relations International. Power, Politics and Ideology*, Cambridge: Cambridge UP.
- Handel, Michael (1981). *Weak States in the International System*. London: Frank Cass.
- Hinnebush, Raymond ve Anoushiravan Ehteshami (2002). (der.) *The Foreign Policies of Middle East States*. London: Lynne Rienner.
- Hubel, Helmut (1995). *Das Ende des Kalten Krieges im Orient. Die USA, die Sowjetunion und die Konflikte in Afghanistan, am Golf und im Nahen Osten, 1979-1991*. München: Oldenbourg.
- Hubel, Helmut Markus Kaim ve Oliver Lembke (2000). *Pax Americana im Nahen Osten: Eine Studie zur Transformation regionaler Ordnungen*. Baden Baden: Nomos.
- Jung, Dietrich (2002). "Religion und Politik in der islamischen Welt", *ApuZ B-42-43*: 34-36.
- Jung, Dietrich (2003). "Kriege im Nahen und Mittleren Osten", D. Jung, K. Schlichte ve J. Siegelberg, *Kriege in der Weltgesellschaft. Strukturgeschichtliche Erklärung kriegerischer Gewalt (1945-2002)*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag. 251-290.
- Jung, Dietrich (2003). "Staat und Islam im Mittleren Osten", Michael Minkenberg ve Ulrich Willems (der.), *Politik und Religion* (Sonderheft 33/2002 der Politischen Vierteljahresschrift), Wiesbaden, Westdeutscher Verlag, 2003, s. 207-227.
- Klaff, Rene (1993). *Konfliktstrukturen und Außenpolitik im Nahen Osten. Das Beispiel Syrien*. Berlin: Duncker&Humblot.
- Kühn, Florian P. (2010). *Sicherheit und Entwicklung in der Weltgesellschaft*. Wiesbaden: VS.
- Pawelka, Peter (1999). "Der Vordere Orient unter der Hegemonie der USA. Eine politische Ökonomie der US-amerikanischen Außenpolitik", Peter Pawelka ve Hans-Georg Wehling (der.), *Der Vordere Orient an der Schwelle zum 21. Jahrhundert*, Wiesbaden: Westdeutscher Verlag. 13-35.
- Pawelka, Peter (2000). "Der Vordere Orient in der Weltpolitik: Sozialwissenschaftliche Modelle und Forschungsperspektiven". *Orient*. Cilt 4: 571-591.
- Rothstein, Robert L. (1968). *Alliances and Small Powers*. New York: Columbia UP.
- Shomaker, Christoph C. ve John Spanier (1984). *Patron-Client State Relationship. Multilateral Crisis In The Nuclear Age*. New York: Praeger.

- Telhamy, Shibley (1996). "Israeli Foreign Policy: A Realist Ideal-Type or a Brees of Its Own?", Michael N. Barnett (der.), *Israel in Comparative Perspective: Challenging the Conventional Wisdom*. Albany: State Univercity of NY Press. 29-52.
- Thompson, William R. (1973). "The Regional Subsystem. A Conceptual Explication and a Propositional Inventory". *International Study Quarterly*. Cilt 17: 87-117.
- Tibi, Bassam (1989). *Konfliktregion Naher Osten. Regionale Eigendynamik und Großmachtinteressen*. 1. Basım. München: C.H.Beck
- Tibi, Bassam (1991). *Konfliktregion Naher Osten. Regionale Eigendynamik und Großmachtinteressen*, Genişletilmiş 2. Basım. München: C.H.Beck
- Walt, Stephen (1987). *The Origins of Alliances*, Ithaca: Cornell UP.
- Yapp, Malcolm E. (1987). *The Making of the Modern Middle East 1792-1923*. London: Longman.
- Yapp, Malcolm E. (1996). *The Near East since the First World War. A History to 1995*. London: Longman.
- Zartman, William I. (1967). "Africa as a Sobordinate State System in International Relations". *International Organisation*. Cilt 21, No 3: 545-564.

